

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1939**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1939

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

*Omslagets första sida med motiv från Kammakareverk-
staden på Skansen efter fotografi av Olof Ekberg; sista
sidan med en interiörbild från Glashyttan på Skansen
efter fotografi av Ateljé Wahlberg.*

Tryckt hos

Tryckeriaktiebolaget Thule, Stockholm 1939

"STADAR" OCH "STRANDBRUK"

DRAG UR DET GOTLÄNDSKA STRANDFISKET

av Gunnar Jonsson

Den gotländska kusten är genomgående öppen och oskyddad, de relativt få öar, som förekomma, ligga nästan alltid så ensamma, att man ingenstädes har en verklig skärgård; kusten är också i allmänhet långsträckt, och djupt inskränande vikar äro sällsynta. Strandmannen har ofta inte bättre landningsplats att tillgå än den öppna havsstranden, där han ror in sin klinkbyggda snipa på det steniga grundvattnet, tills den tar botten. Där får han springa i vattnet och skjuta eller draga upp sin farkost på den första strandvallen. Oftast räcker det ej därmed, utan han får med svett och möda släpa den upp på även den andra och högre vallen, då han visserligen ofta har ett gångspel eller en enkel kapståndare till hjälp. Så får han palla upp båten med en bock, "kränke", på var sida, och sedan står hans båt skyddad för åtminstone måttlig sjö.¹

Den framträdande roll "strandbruket" — fisket i allmänhet — spelat i alla tider för öns befolkning, har naturligt nog satt sin prägel på den utrustning, fisket är i behov av. Båtarna själva ha nått en hög grad av fulländning och ha blivit på sitt vis väl avpassade för sitt ändamål. Och behovet av användbara landningsställen har tvingat fram sammanhållningen till fasta fisklägen eller "fiskläger", som guten säger. Och där naturen givit

¹ Föreliggande uppsats grundar sig i icke ringa utsträckning på undersökningar som författaren åren 1929—36 utfört för Nordiska museet (Etnologiska undersökningen) och Gotlandsfonden. Teckningar och fotografier — utom flygfoton — av författaren.

blott en fingervisning, ha de sammanslutna strandmännen åstadkommit nära nog otroliga "hamnar". Så har man exempelvis i Lau flerstädes ytterst nogräknat tagit vara på den allra minsta bukt i strandlinjen och i generationer fördjupat och förbättrat denna så, att man kunnat landa där med flera båtar, bild 2. Med häst och stensläpa ha de stora flyttblocken släpats samman och lagts i rader, varigenom man så småningom fått verkliga små stenpirar. Havet har ej alltid varit dessa ihärdiga män bevåget. Ty även om uppgrundningen med vågornas hjälp förstärker de byggda vallarna på deras utsidor, försvårar den också inseglingen, och i svåra fall fyller den småningom själva den lilla hamnbassängen. Men dessa havets arbetare släppa ändå ej taget i den sega brottningen med vågorna. De bygga blott vidare, längre och längre ut, och det som ursprungligen var en ansats till en vik eller liten bukt, blir småningom en udde med spetsen kluven. Och i denna lilla skymt av hamn hålla de ut år efter år, decennium efter decennium, under ständiga tillbyggen.

Man kan följa deras strävan avspeglad i stranden som årsringarna i en trädstam. De enkla anordningarna i form av bodar till skydd för folk och redskap förnyas och följa den växande stranden steg för steg.

Dock är icke alltid den gotländska stranden fullt så otillgänglig, ty även här kan en eller annan liten vik öppna sig för den, som söker lä för sin båt och sina redskap, eller en udde eller landtunga skjuta ut och på sin ena sida lämna en smula lä för det oupphörligt arbetande havet. Man förstår lätt, hur kärkommet ett sådant naturens tillmötesgående är, och även om man gärna söker sig landningsplats, "stadar", närmast hemmavid, kan man dock ej motstå sådana lockelser som en mer eller mindre skyddad vik, och där uppstår då ett verkligt fiskläge.

I särskilt ett hänseende skilja sig de gotländska fisklägena från de ordinära fastlandssvenska, nämligen däri, att de aldrig äro eller synas ha varit bebodda. Detta sammanhänger därmed, att egentliga yrkesfiskare ej funnits på Gotland förrän i våra dagar. Ty här har bonden brukat jorden jämsides med att han "brukat stranden", som talesättet är. Forna tiders jordbruk kan

ej jämföras med vår tids, och understundom, ja kanske vanligen, stod hågen hellre till det visserligen mera farofyllda men också långt mera dådfulla livet på hav och vid strand. Jorden lämnade man utan alltför stor saknad att skötas av kvinnfolken och drog till strands, föregivande att man måste skaffa den nödvändiga "husfisken", årets förråd av fisk för nedsaltning. Lusten till det ständigt lockande havet blev för övermäktig. Och det var ej blott strandsocknarnas bönder, som säsongvis drog till strands, utan även de som "hörde till upp i lande" hade del i fisklägena och höllo båtar och bodar där.

Ett fiskläge behöver emellertid ej blott en landningsplats för båtar. Där bör även finnas plats för garnens och nätens torkning och kanske även deras förvaring. I äldre tider breddes garnen helt enkelt på marken invid landningsplatsen, sedan de befriats från fångsten, "benats av", och de renplockats från "ylle", d. v. s. den fina tången, och "hautur" eller "slåke", d. v. s. blåstången. Man sökte upp platser med jämn grästörv och dessa ställen kallades bredningar, på gotländska "braidningar". Det ställe, man en gång valt, behöll man sedan långa tider, varigenom var och en hade sina egna, bestämda bredningar. Men man kunde även slå ner "gistar" eller "stjeikar", pålar vanligtvis av enestammar, på vilka någon eller några grenklykor lämnats och på dessa lades "asar", slanor, över vilka garnen hängdes. De ställen, där gistar slogos ner, kallade man då "gist-räum" (räum = rum = öppen, slät mark). Ännu kallar man dessa ställen dock fortfarande ofta bredningar, även om man numera aldrig breder garnen där. De fisknät, som vanligast förekommo, äro "garn", d. v. s. strömmingsskötar, och flundrenät, som antingen kunna vara "grimmnät" eller "slätnät". En bredning är så lång, att den rymmer en 9—10 garn i bredd och så bred som garnens längd, d. v. s. den skall rymma en fiskares alla garn. Vid upphängningen trär man en stake genom den på armen uppringlade telnan med flötena och hänger denna på gistar, varefter man "benar av" och plockar garnen rena. När detta är gjort, lyfter man det hopsamlade garnets andra ända med "hallar" (de fastbundna sänkstenarna, som utgöras av små flata och möjligast

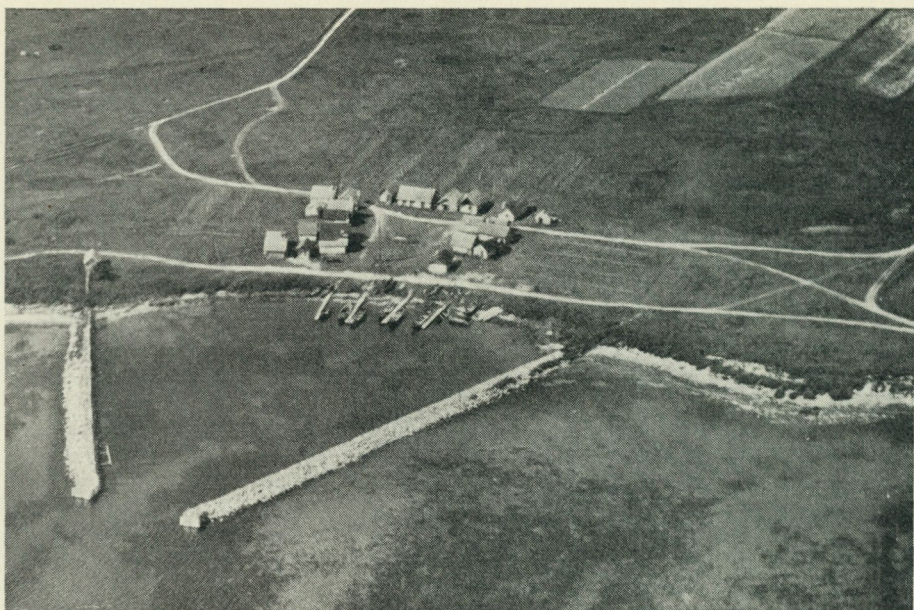

Bild 1. Djupby. Bodarna ordnade på tre sidor om en öppen fyrkant med bredningar utanför bodarna. Fiskläget saknar hägnader. Sedan stenpirarna byggts, kunna båtarna ligga förtöjda vid små bryggor. Foto marinen 1932.

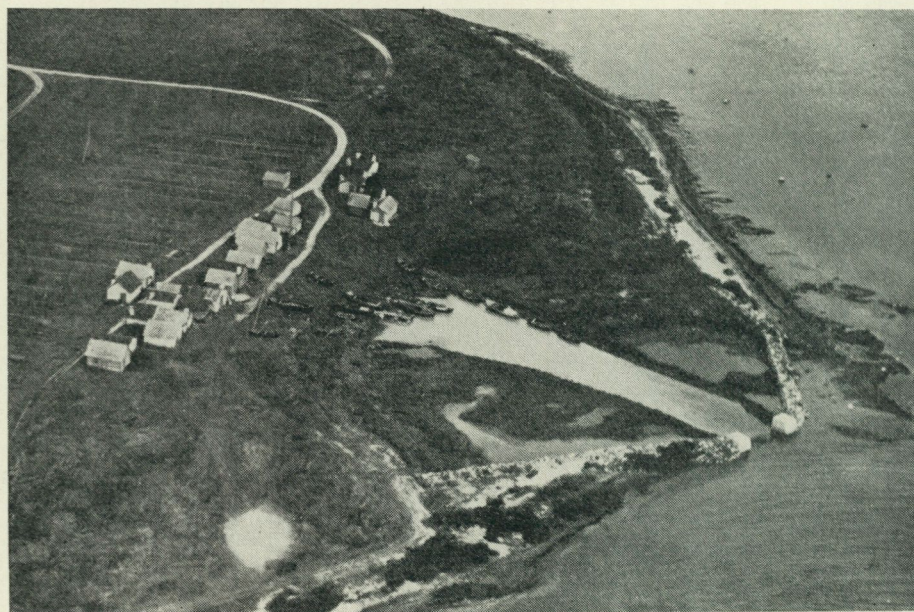

Bild 2. Nabbu. En ursprunglig inbuktning i en udde har utbyggt med tvenne pirar, varigenom en mindre hamnbassäng åstadkommits. Bodarna ligga väsentligen i en linje med gavlarna mot sjön. Innanför dessa ligga bredningar. Foto marinen 1932.

Bild 3. Djauveik. Bodarna ordnade i två parallella rader med "gisträum" ovanför var rad och allt inom en gemensam hägnad. — På stranden ett par bryggbockar och ett par uppdragningsbanor. Foto marinen 1932.

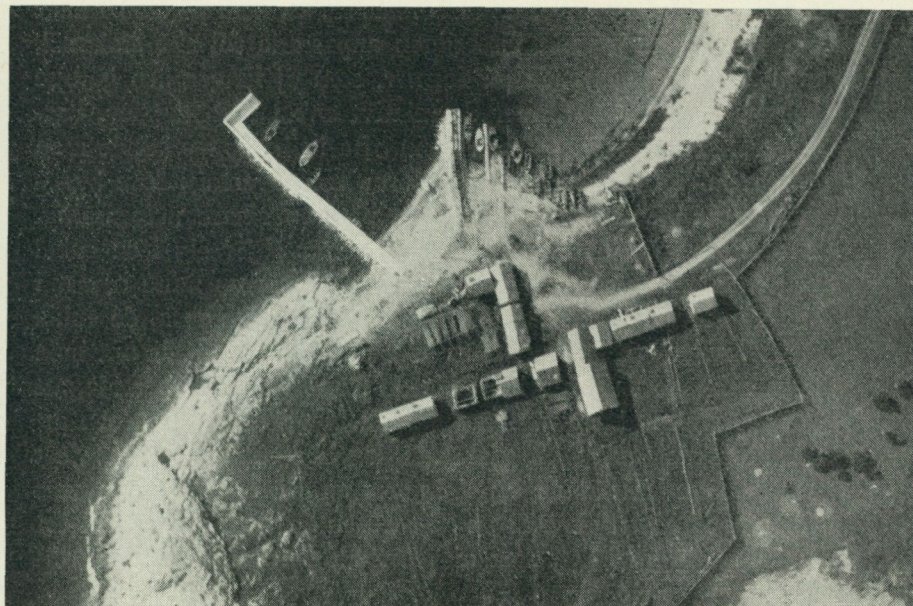

Bild 4. Grynge. Fiskläget ligger inom hägnad på ena sidan av en udde. Bodarna, i tre grupper, ligga så, att en öppen plats bildas innanför inkörsgrinden. Den stora piren byggd 1937. Foto flygvapnet 1937.

runda sjöslipade klapperstenar) över en slana, som lagts på ett annat gistpar. Där få så garnen hänga sträckta och utbredda, tills de torkat, då de skjutas samman. När man närmar sig ett gistrum, hör man på långt håll ett oavbrutet klingande, om blott minsta vind råder. Det är ljudet av de otaliga sänkstena, som hänga och slå mot varandra.

Till fisket hör ju ett otal redskap förutom båtar, garn och nät. Hela denna utrustning förvaras givetvis på fiskläget, ofta sammanförd liggande på en grusbacke vid bredningen, eller också inlagd i "skurar", små enkla skjul eller mer eller mindre omsorgsfullt uppförda bodar, "strandbodar". Det är också alltjämt mycket vanligt, att ägaren skär in sitt eller rättare sagt sin "parts" eller gårdsdels bomärke icke blott i alla redskap utan även i båtens "stamluke", d. v. s. stamkraften, i årlunen och i öskaret.

Det är ett ofta omvittnat förhållande, att bebyggelser i periferien — och dit vore det väl berättigat att hänföra strandbebyggelsen och fisklägena — gömma på byggnadstyper eller konstruktioner av reliktkaraktär. Så är även fallet med de gotländska fisklägena i gemen. Detta bör förstås så, att man på dem finner åldriga byggnadstyper, visserligen anpassade till sitt ändamål, men ändock gömmande på former, som ej längre äro gängse hemma i gårdarna. Under de relativt enkla förhållanden, varunder fisket bedrevs — och ännu ofta bedrives — kunde man gott reda sig med bodar av en form, som övertogs från byggnaderna i gårdarna, innan dessa nått en rikare utformning. Denna deras karaktär av reliktföreteelser röjer sig i en enkel plan: den enrummiga boden med ingångsdörren ännu oftast i ena gaveln, sovlavarnas placering intill långväggarna, de enkla stenspisarna och frånvaron av loft eller innertak. De använda konstruktionerna te sig lika ålderdomliga. Man må invända, att det rör sig om byggnader av ganska blygsamma mått, och att åtskilligt utelämnats på grund av den lilla skalan, och att just därför den förenklade inredningens anordningar icke kunnat varieras på annat vis än som skett. Men det är likväl så, att det rent elementära i det, man av gammalt varit van vid, har till-

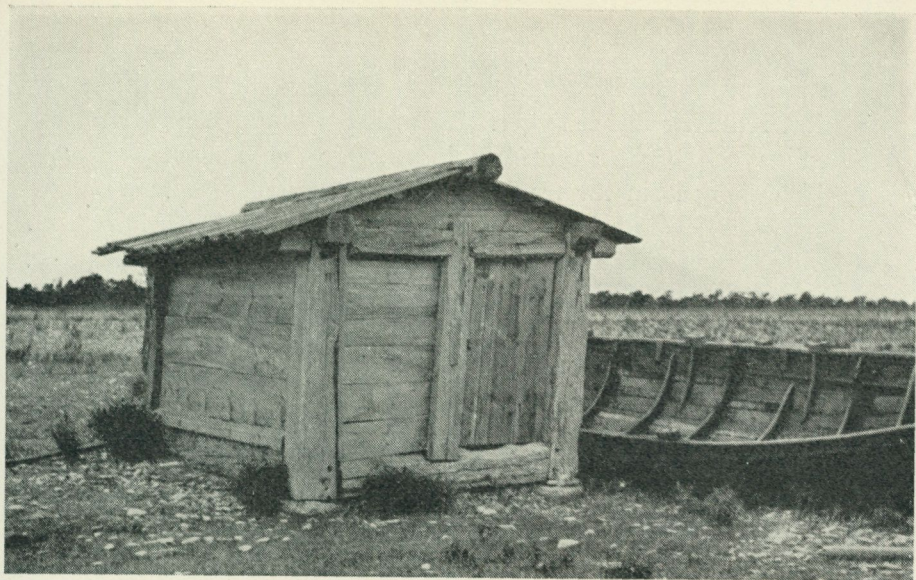

Bild 5. Helgomannen. "Flat-take" strandbod i skiftesverk. Taket med bräder på förvandling har en nåtförsedd huv. Avsedd blott till förvaring av redskap och saknar både spis och lavar.

Bild 6. Gnismvård. Gatan mellan de båda raderna av strandbodar.

varatagits och tillämpats i en så att säga renodlad form. Det är däri reliktfenomenet ligger. När man väl funnit den ändamålsenliga och brukbara utformningen, blir den i sin tillämpade gestaltning i sin tur traditionell och får hävd, och härigenom nedärves den ofta i en fastlåst form och blir en kulturhistorisk gengångare, vars ursprung kanske blott den invigde kan härleda.

Icke bara till form utan även till benämning kunna dessa strandbodar vara åldriga. "Sköyle" eller "garnskur" äro benämningar, som vi igenkänna i de ålderdomliga fäbodvallarnas skåle och isländskan skáli samt i nysvenskans skjul, ombildat till form och betydelse.

Dessa sköylar och skurar äro de ålderdomligaste av alla. De bestå av ett "raukt", d. v. s. brant eller spetsigt sadeltak av "falur", bräder, ställt direkt på en enkel eller två- till tredubblad stockkrans, lagd på marken eller på några tunna kalkstensflisor, som bilda enkla grundvalar. I gavlarna ha de sparrar, ofta väl timrade och med "spunningar", nåtar, för gavelfyllningens stavar. Mellan gavelsparrarna löpa två åsar, och överst krönes de av en timrad, spunningsförsedd huv, som vilar på tillspetsade trätappar, naglade till sparren. Nästan alltid äro de mycket små, och med sin i regel omsorgsfulla timring ge de snarare intryck av mycket stora skrin än av små hus. Det intryck man får av dem, att de utvecklingshistoriskt torde äga samband med järnålderns kämpgravshus, förstärkes än mer av att just de ha den ålderdomligaste benämningen.

De bodar, som till typ te sig ålderdomligast, äro som sagt de nämnda skurarna. De förekomma oftast helt uppförda i trä, men här och var får man se sådana, som ha en låg stenmur — kallmurad eller byggd med kalksten, lagd i murbruk och putsad — med en enkel syllkrans på vilken det ovan beskrivna, likt en huv formade taket vilar.

Övriga bodar kunna vara uppförda i olika träkonstruktioner eller i sten. De ha samtliga utbildade lodräta väggar. Träbodarna äro som regel byggda i skiftesverk, den på Gotland förhärskande tekniken, när det gäller träbyggnader. Knuttimring,

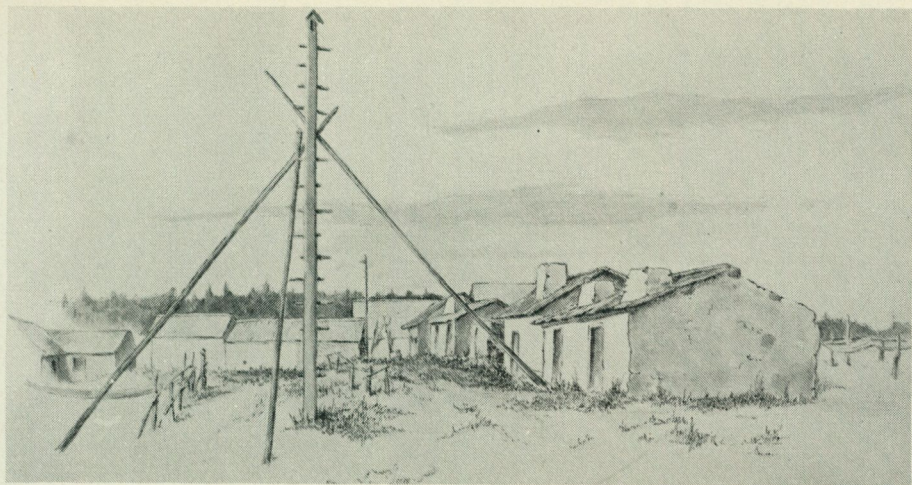

Bild 7. Grygge. I förgrunden en "träfy" med hissanordning för fyrlyktan.

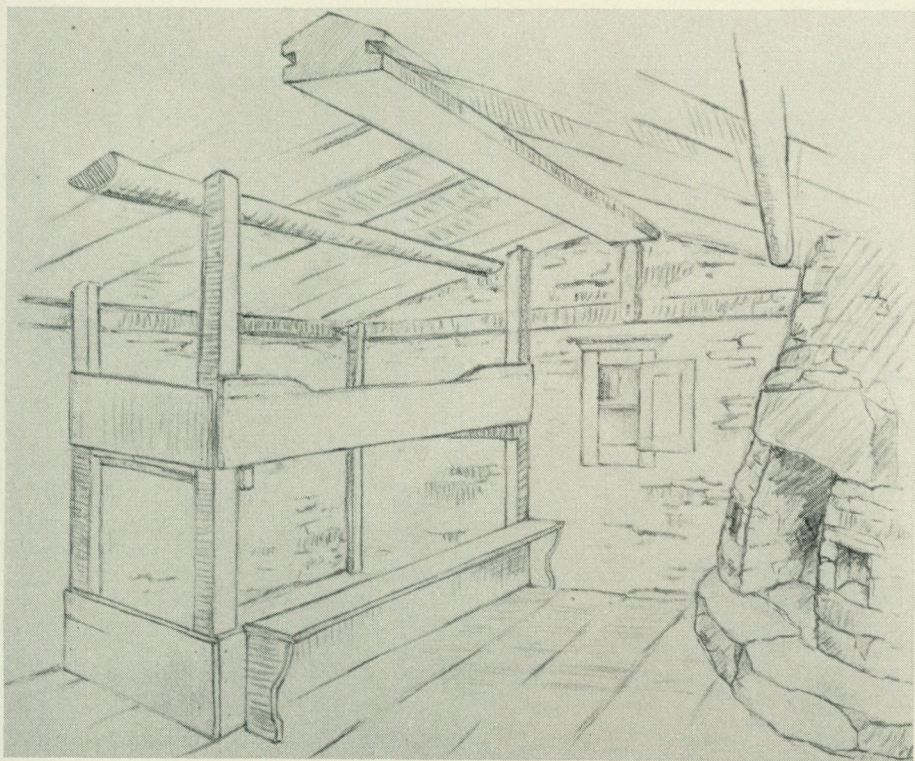

Bild 8. Grygge. Interiör av en strandbod. Utefter en långsida en dubbellave. I motsatta hörnet en ståndspis. Matskåp infällt i gavelmuren. Takhuvn vilar på tappar vid ändarna.

som kan förekomma, och då alltid med knutar av enklaste slag, för samma undanträngda tillvaro i fisklägena som på Gotland i övrigt. Blott från Färö känner jag yngre exemplar. Skiftesverksbodarna presentera vanligtvis ett skiftesvirke av samma ypperliga timring som det, man så allmänt möter i gårdarnas både man- och fägårdshus. Syllramen, "svillar", vilar alltid på en av flata kalkstensflisor lagd knappt fotshög grundval. Hörnstolparna, "hånnstuckar", ha alltid den gotländska konstruktionen med neddragna "kimmar", blad, som utåt skydda den invecklade föreningen mellan syllar och hörnstolpe. Man har alltid noga sökt förhindra regnvattnets inträngande eller kvarstannande på de vågräta ytor, som förekomma i de olika föreningsställena. Där man icke kunnat förhindra vattnets intrång, avleder man det genom att borra utåt-nedåt riktade borrhål.

De bodar, som byggts av sten, variera icke mycket beträffande byggnadsteknik. Byggstenen utgöres helt naturligt till största delen av kalksten, och stenstorleken betingas av den på platsen tillgängliga stenens art. Stenen murlägges i vågräta skift, i äldre tid i ett ymnigt kalkbruk, i nyare tid allt oftare i kallmur, som brukstrykes på ut- och insidan. På Östergarnsholm, där lämningar finnas efter längesedan övergivna strandbodar, har man använt sig av där förekommande väldiga skivblock, vilka rests på kant och fått bilda murarnas stomme. Man har valt ut block med två till tre meters sida och halvvannan till två fot tjocka med kanter i möjligast räta vinkel och sammanfört dessa över hörn, varefter väggarna utfyllts med andra block och slutligen fullständigats upp till krönen och in till dörrar och gluggar med vanlig murning i liggande skift. Hur deras gavlar och tak sett ut, kan man nu ej längre bedöma, men sannolikt ha de väl i dessa hänseenden liknat stenbodar på andra delar av Gotland.

Även om trä- och stenbodarna ha en mycket förenklad plan, med ett enda rum, en dörr, en glugg eller ett fönster, en spis och ett par sovlavar (eller på sista tiden ett par inställda äldre sängar), där både spis och sovplatser kunna saknas, kan deras

utseende likväl växla ganska betydligt. Taken göras vanligen låga, "flat-taka", ty på platser, som äro så utsatta för blåst, som ett fiskläge alltid är, torkar regnvattnet snart upp, även om taket blott har en obetydlig lutning. Det är endast skurar och sköylar, som ha de höga tak, man betecknar som "rauка". Flattaken äro antingen låga sadeltak eller pulpettak, de sistnämnda nu icke särdeles vanliga. Takbeklädnaden är som regel bräder, med en bred, spunningsförsedd takhuv, men kan vara spån. På Sudret, där man verkligen kan tala om en sandstenskultur, äro dock flistak med beklädnad av stora, tunna "gräus-stains-fleis", d. v. s. sandstensskivor, ej ovanliga.

Gavelsvalar, med stolpstöd under svalens yttersta kant och då vanligen inklädda med en skiftesverksvägg på två sidor och den sista lämnad öppen — exempelvis Djauveik i Eksta — omväxla med typer, där svalens tak blott är en skärm i takets förlängning, vilande på långsidornas förlängda band. Två grannbodar kunna förena sig om en gemensam svale mellan de motställda gavlarna, då man antingen lämnar denna svale öppen på både fram- och baksida eller tillsluter den med en vägg på ena eller båda sidor. I sistnämnda fall får man då ett utrymme, där man med fördel kan ställa in segel eller andra ömtåliga redskap. Dessa bodar med gemensam svale erinra om förhållanden, som kunna uppträda i fäbodvallarnas byggnader. De få en viss likhet med parstugan, men man bör beakta, att dessa trerummiga längor likväl ha ingångar till bodarna i deras långsidor och ej i de motställda gavlarna.

De bodar, som ha utskjutande svalor, använda dessa som förvaringsplats för de hoptagna garnen, vilka man vill skydda ej blott mot regn och daggväta utan mot än farligare skadegörare, råttor. De hängas därför i stroppar, som krokas på naglar i huven eller åsarna.

Bodarnas gruppering kan någon gång vara spridd, men som regel har man följt något enkelt system. Äldst torde väl det system vara, där bodarna lagts med långsidorna mot varandra, utsträckta på en linje med gavlarna vända mot stranden, som vi se på bilden av Nabbu på När, bild 2. En intressant plan

Bild 9. Fröjels fiskläge. — Länningar med vistar av sammanförda grästenar. De flatbottnade båtarna, "flat-äskar", nyttjas blott inne på grundvattnen.

Bild 10. Grynge. — Vast med stomme av trä, fylld med sten.

Bild 11. Frøjels fiskläge. — Länningar med "lunar", tvärlagda stockar mellan vastar, som kantas av längsgående stockar.

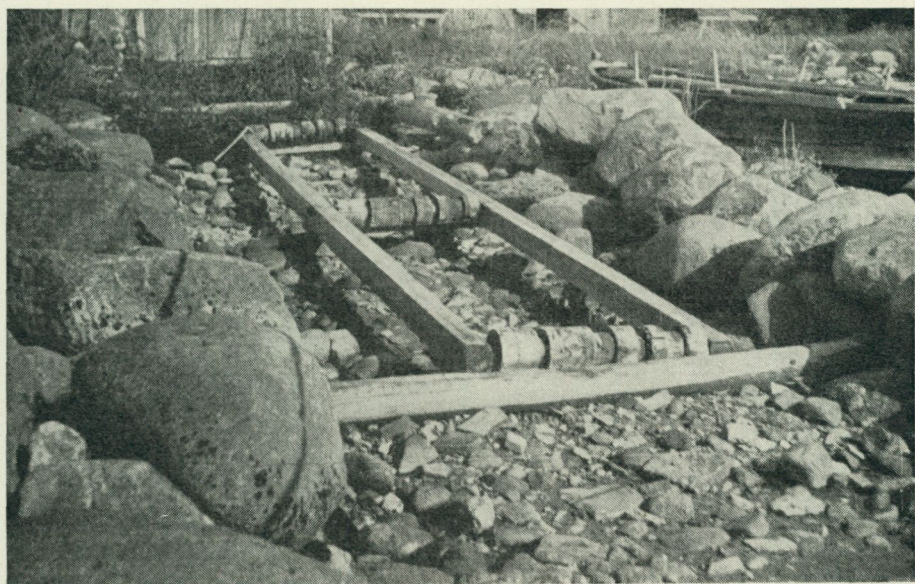

Bild 12. Frøjels fiskläge. — En av de flyttbara banor, på vilka båtarna spelas upp ur länningen.

uppvisar Djupby, bild 1, där bodarna äro grupperade i tre mot varandra vinkelställda rader, varigenom i mitten bildas en torgliknande plats. Här skymta vi väl en avspegling av de förhistoriska handelsplatser, som i rikare skala reproducera sig i några av våra äldsta stadsplaner. Vi ha paralleller på så nära håll som Strandgatan i Visby, där de stora hanseatiska husen, skilda av smala gränder, ligga sida vid sida med gavlarna vända mot den gamla hamnen. Vid de större fisklägena, exempelvis Gnisvärd, med sitt stora antal bodar, där i en enda bodrad de yttersta skulle komma att ligga alltför långt från hamnen, har man dubblerat raden i stället och fått en verklig liten gata, som löper mellan bodraderna, bild 6. Hur bodarna lågo här i ett mera ursprungligt skede är mig ej bekant, de flesta nu existerande äro icke särskilt gamla, och de ligga med långsidan utefter gatan, vilket förmodligen icke är ursprungligt.

En ännu yngre gruppering företrädes i Djauveiks plan, bild 3. Även här har man uppdelat den enda raden till två bakom varandra lagda, men icke som i Gnisvärd invid en gata; den främre raden har här sina gistrum bakom bodarna och först därefter följer nästa bodrad, som i sin tur har sina gistrum bakom sig.

De här nämnda plantyperna te sig lätt som oväsentliga företeelser tillkomna genom tillfälligheternas spel. Tar man emellertid i betraktande, att dessa enkla fisklägen uppstått på platser, där marken har ett ytterst ringa värde, där bebyggelsen kunnat få breda ut sig så gott som utan hämmande tvång, framstå de i stället som otvungna och renodlade exempel på yttringar av inneboende traditionella krafter. Deras planläggning beror förvisso icke på enbart tillfälligheter, utan de äro säkert mera att betrakta som sena relikter av mycket gamla samhällsformer, som annars i den folkliga bebyggelsen gått förlorade under en framåtskridande utveckling, men som här i kulturens utkanter föra ett tynande liv, som dock ännu mäktar skjuta några klena skott.

Det är ett framträdande drag hos de gotländska fisklägena, att de nästan alltid sakna särskilda hus för båtarnas förvaring.

Båthus, utbyggda över vattnet intill en brygga äro alldeles okända. De skulle aldrig kunna bestå på en så öppen kust med den våldsamma sjöhävning, som härjar stränderna under höst- och vinterstormarna. De burgna och ordningsälskande ekstabönderna, som "stranda" vid Djauveik, ha byggt stora båtskjul för sina dyrbara båtar. De stå ett stycke upp i land, och de tunga båtarna spelas upp till skjulen, där de emellertid föras in först efter säsongfiskets slut eller sedan de vid Mikaelitid använts för ilandföringen av "holmlammen", de hemförda fåren från Lilla Karlsö. Under brukningstiden stå båtarna ute i det fria här som alltid annars på ön. Stranden utgöres vid Djauveik av en stenfri sand, vattnet är vid det helt naturliga landningsstället snardjupt. Man landar därför vid flyttbara bryggbockar, och båtarna spelas upp på samfällt ägda "banor", långa ramar med järnaxlade trärullar, och dessa flyttas alltefter som man fått upp båten. Både bockar och banor kunna ses på bild 3. Liknande banor användas även vid det närbelägna Frøjels fiskläge, bild 12.

Annars har man anordnat "länningar", landningsrännor, som äro skyddade av "vastar", d. v. s. stenpirar, bild 9—11. I länningen har man ibland lagt ner stockverk av långa stockar, förenade av kortare tvärsålar, "lunar", på vilka båtens köl får glida vid uppdragningen för att ej hugga i den ofta av skarpa stenar uppfyllda botten. Bryggorna bestå mestadels av en massa hopradade gråstens-"bumlingar", brostenar, men äro ibland förstärkta genom inlagda ramverk, bild 10—11. Sommartiden, när sjön är mindre orolig, får båten ligga uppdragen i länningens inre del och vanligen ej högre än att sjön slickar den yttre stäven, sedan man gjort fast den inre stäven med en ända vid spelet eller vid en sten i land. Men när sjön går vit och skummande och når upp på stranden, dras båtarna helt upp och pallas med sneda bockar, "båtkränkar", en på var sida. Roder och åror lämnas i båten, och slagvattnet liksom regnvattnet får rinna av, sedan man tagit ur tappen, "nyglu", i kölstocken.

Ett fiskläge är i viss mån att likna vid en by, och vid utförandet av allmänna eller samfälliga arbeten, liksom vid upp-

rätthållandet av ordning och gott skick, fungerar hamnrätten på samma eller liknande sätt som byarätten eller bystämman. (Jämför Sigurd Erixon, Ett skärlag och dess arkiv i Fataburen 1926). Hamnrätt har funnits vid ett stort antal gotländska fisklägen men har numera nästan helt utplånats, när det gäller dess juridiska funktion. Emellertid utses alltfört hamnfogde vid flera fisklägen. Hans funktion är nu mest att vara en ordningsman. Den dömande myndigheten, som han förr ägde tillsammans med sina bisittare, har han ej längre. Här kan ej närmare ingås på hamnrätten i äldre tider, det skulle föra oss alldeles för långt. Jag vill nöja mig med att anföra några exempel på de straff, som kunde utdömas. För grövre förseelser kunde sålunda hamnrätten döma den skyldige att över en natt "stå på hamnstenen", vilket plägade utdömas vid fisklägena på Stora Karlsö och vid Holmhällar, om vilket eksta-boar och vamblingboar ännu berätta. Vid Sjuströmmar i Boge kunde han dömas till att "sättas i strömmen". En missdådare, som icke visade bättring, blev helt enkelt förvisad för livet. Ett straff är märkligt genom sin utformning. Om någon ertappades med att ha stulit ett "hoys-kär" — öskar — ur en båt, återtogs detta av hamnfogden genom en glugg, som man högg upp i sidan på den skyldiges egen båt. Detta innebar givetvis, att båten "vart oyden" och ej längre mycket värd. Straffets stränghet betingades av den risk, det innebar för den bestulne att ge sig ut utan att varsna förlusten.

Hamnfogden sammankallade fiskarlaget genom att slå på fisklägets trumma eller genom att blåsa i dess horn. Trummor — av koppar — finnas bevarade från de stora fisklägena på Hall och vid Gnisvärd, vid vilka även ännu kvarstå särskilda kapell, där man under fisketiden dagligen höll bön. Även vid de fisklägen, som saknade kapell, förrättade hamnfogden om aftnarna en enkel bön, till vilken sammankallningen skedde genom att slå på trumman eller blåsa i hornet. På Grynge och annorstädes bevarar man sammankallningshornen. Vid Gnisvärd utsågs hamnfogden för tre år, men det synes eljest varit sed, att han utsågs årligen. Detta skedde då på de flesta håll vårfrudag,

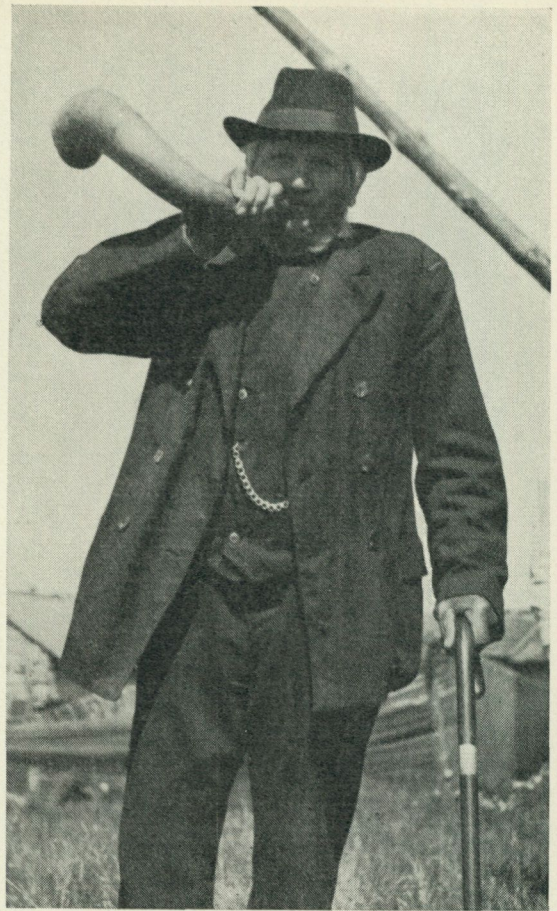

Bild 13. Grynge. — En av de äldsta fiskarna, Thomas Klintström Gartarve, visar användningen av fisklägets horn.

Bild 14. Grynge från sjösidan. Alla bodar byggda av kalksten. Båtarna ligga uppdragna på stranden. På grund av högvatten synas ej de ålderdomliga vastar, som ligga längst t.v.

då man samlades till "hamnrätt" hemma hos den, vars tur det var "att bistå på" laget, d. v. s. hålla kalas. Då utsågs även det bestämda antalet syningsmän. De fisklägen, som omges av betesmarker, måste nämligen omgärdas med hägnader för att utestänga betande boskap, i synnerhet kor, som kunde anställa skador på redskapen. Bland hamnfogdens och syningsmännens viktigare uppgifter var därför att årligen hålla syn på hägnader samt att övervaka, att grindar höllos stängda. De hade också att vaka över att tak och eldstäder voro i skick samt att gemensamma pirar höllos i lag och att inseglingen ej försvårades genom uppgrundning. Samtidigt "tog man frirum ut", d. v. s. de bestämda fastsättningsplatserna i sjön fördelades för ett års tid. Man "loypte" dessa ställen, d. v. s. man kastade en sten med ett tåg, vid vilket man gjorde fast en "dobbe", en stor tråkavel med bomärke. Dobben fick ligga kvar i sjön sommaren över och togs upp först, när man slutade fiska på frirummet för året.

När man höll hamnrätt gick det lustigt till. Sedan de allvarliga och ansvarskrävande förhandlingarna undanstökats, hölls gille, och då var "flippen" igång. "Flipp" och "baule" äro drycker av varmt öl med äpplen och russin och brödstycken i och med tillsats av socker. Nästan var och en av de gamla gubbarna hade sin bestämda mening om rätta sättet att tillaga dessa mycket omtyckta gillesdrycker. Mången av dem kunde också reda till en brännande "glyggare", som livade upp stämningen ännu mer. De till hamnkassan utdömda böterna kommo ofta till användning nu, om gillet icke hölls hos en välsituerad, då denne gärna ansåg det som en heder att få "bistå på" sina "lutebrödar" — fiskarekamrater. Ty gästfriheten är stor på Gotland liksom oftast hos svensk allmoge, och på fiskläget liksom i gille är strandmannen en ärlig och trofast kamrat, snar till hjälp och villig att dela med sig av även det minsta överflöd. Han är godlynt men också uppfylld av skämt och lustigheter och icke så litet talför. När man bänkat sig i lag och kommit igång med "brus" och "marias" — ett par omtyckta kortspel — var det därför alltid någon av de äldre, som underhöll laget

med sin outtröttliga berättarförmåga och höll munterheten vid liv. Så höll man då på till långt in på följande dag. Det är därför icke förunderligt, om man hela året med iver väntade på nästa hamnrätt.

Strömmingsfisket var det betydelsefullaste. Det bedrevs antingen på "fastsättning" eller också på "driv", "vrak" eller "flut", vilka trenne benämningar egentligen avse en och samma sak, nämligen då man fiskar med "garnen", skötarna, flytande på vakargodset med båten fastgjord vid den drivande "stryden" eller "varpen" — garnräckan.

För detta fiske gäller i stort blott att varje båt har att passa på alla övriga så, att den enes garnvarpe ej driver in i en annans. Den som kommer efter måste hålla klart för den, som redan "kastat". Om en efterkommande båt bereder sig att kasta för nära inpå en annan, varnas den genom att man "veisar år pa han", vilket tillgår så, att man reser en åra med årbladet rätt upp och sakta svänger den. Den varskodde är då skyldig att bege sig längre bort. I detta enkla samfundsliv har som ofta annars utbildat sig en viss moralkodex. Man har en utpräglad känsla för hövlighet och takt, och den som får en berättigad tillsägelse fogar sig utan knot däri. Å andra sidan må ej en grövre tillsägelse nyttjas än den, förseelsen motsvarar. Skulle man i stället "weise ror pa" den försumlige, innebär detta en verklig skymf. Man berättade mig en gång, att en pojke vid ett tillfälle i ungdomligt oförstånd tagit sig för att visa rodret mot en annan båt, och detta upptogs mycket illa av den andra båtens karlar. En äldre fiskare, som var bland dem, sade efteråt, att han funnit tilltaget så förolämpande, att han knappt fann ord för sin förtrytelse! Pojken hade uppfört sig långt ohövligare, än om han skulle räckt ut tungan eller räckt lång näsa åt en äldre.

Vid fisket på "fastsättning" fick man inte sätta efter eget gottfinnande. Av under lång tid vunnen erfarenhet kände man noga till bottnen utanför fiskläget, och de "grundbackar" i sjön, där fisken brukade gå till, voro uppdelade i frirum, vilka årligen fördelades inom fiskarlaget. Vid Gnisvärd avgjordes

saken genom kapprodd till fastsättningarna. Vid första stämman på nya året, som skulle hållas Marie bebådelsedag, lade sig alla båtar på linje vid hamninloppet klara till rodd, och kapprodden började på en signal av hamnfogden. Det gällde då att komma först till de efterträngtrade frirummen, ty den som nådde först fram, fick sedan behålla platsen under året. Vid Grynge verkställdes fördelningen genom lottdragning. Om frirummen voro flera än båtlagen, såldes fiskerätten till dem på auktion, då den erlagda lottpenningen gick till den samfällda kassan. Summorna voro emellertid alltid mycket blygsamma och man räknade aldrig högre än i ören.

Vrakfisket bedrevs väsentligen på hösten. För att de som gått ut också skulle kunna återvända, sedan de dragit sina nät frampå "eftermidnatten", höll man en "fyrmästare", som "brandede" så länge ännu någon låg ute. Höga vippfyrar ha varit vanligast på norra Gotland och Fårö. "Stenfyrar", uppmurade stenpelare med en plan brandhäll överst, funnos flerstädes på östra kusten, vid Grynge och Vitvär m. fl. platser. Fyrmannen tillsattes på stämman och varje båtlag ålåg det att tillhandahålla bestämda mängder ved för brandningen. Till fyrman valdes oftast någon äldre, fattig fiskare, som ej längre var "i lag med" andra. Han hade viss ersättning och understundom en ringare del i fångsten, t. ex. några kast strömming för var val. Han hade också rätt till "laus-ungar", d. v. s. de strömmingar, som föllo ur garnen, då dessa buros upp från länningen till garngården, och som man höll för mindervärdigt att själv plocka upp. De ansågos som ett av ödet avdelat överflöd. Sæve säger rent ut, att dessa fiskar ansågos som ett offer (Hafvets och fiskarens sagor, sid. 65 o. följ.).

När fisket var igång, rådde det ett muntert liv på fiskläget. Man skämtade och glammade och munhöggs. Kunde man komma åt att göra något puts, försatt man inte tillfället. Var den, som blev utsatt för skämtet snarstucken, utsatte han sig blott för ytterligare gyckel, så det var bäst att hålla god min och försöka ge igen efter bästa förmåga. Nog kunde det hända, att skämtet kunde bli för grovt, som när någon spjuver passade

på att tjärsmörja några feta torskar, som den stolte fiskaren just skrutit över, men sådant hörde till sällsyntheterna och var heller icke elakt menat. När fisket slog till, var glädjen allmän, men när det slog slint eller någon var i nöd, byttes skämtet och smågnabbet i trofast vänskap och hjälpsamhet över lag.

Man höll ihop i "båtlag". Ett båtlag ägde en "storbåt", "tre-männing" eller "treroning", ihop och lagets trenne karlar nämnde varandra "båtkamrater". Sammanhållningen mellan dem var ofta oupplöslig och kunde vara livet ut. De betraktade varandra också som "livsbröder". De höllo var och en egna garn med "dobbar" och "sankar" och "eilar" (flytgodis med tågvirke), men kompassen var gemensam. De kunde ibland även hålla bod med bredning och länning gemensamt, men då bodarna genom arv eller ingifte kunde växla ägare, och båtlaget bestämdes genom personligt val, var det ej ovanligt, att båtkamraterna hade egna eller del i olika bodar. I båten hade de tre båtkarlarna sina bestämda platser och uppgifter, som aldrig byttes. När garnen sättas eller kastas, är det "framkalen" som ror, "millkalen" "kastar ut" garn och dobbar, medan "bakkalen" "sätter ut" garnen och knopar dobbarna. Bakkarlen "ringlar ut" garnen så, att de inte sitta ihop eller trassla sig, vilket är av betydelse, ty annars kunna stensänkerna fastna i maskorna och riva garnen, göra "hallrivar" i dem. När garnen sedan dras, "drägar" millkarlen sina egna och framkarlens "dont", redskap. Bakkarlen drar sina egna, som han lägger i bakstammen. Framkarlen "ror upp" garnen. Det bör kanske även tilläggas, att alla garn sammanbindas gruppvis i ett gemensamt "varp". Någon bestämd ordning brukar ej förekomma.

Vid segling svarar bakkarlen för rodret, millkarlen har ingen bestämd uppgift, han kan t. ex. ösa båten, men det kan även bakkarlen utföra. Framkarlen håller utkik. Under rodd ro alla tre, varvid framkarlen svarar för utkik och styr båten. Under tjocka har bakkarlen kompassen framme även under rodd och styr efter den. Över huvud taget har bakkarlen största ansvaret och är liksom lite förmer än de övriga, men man kan dock icke

tala om ett förmanskap. Den äldste eller mest erfarne brukade vara bakkarlen.

Båten var som sagt gemensam, och underhållet av den utfördes utan åtskillnad av var och en. När båten blev gammal och "ödd", övergavs den och blev stående utan att någon rörde den, och där fick den stå, tills den förintats av väder och vind. På de flesta håll synes man ha helt avhållit sig från att slå sönder en gammal båt eller att sätta eggverktyg i den. Seden är så allmän, att man kunde vänta sig, att den var beroende av en djupare tanke. En liknande iakttagelse är för övrigt, att det stora antal främmande båtar, som titt och tätt driver i land på Gotlands kuster, alltid bärgas och föres upp i land. Där få de emellertid sedan stå och ruttna ner, utan att någonsin ha använts, men utan att heller bli upphuggna. Jag har aldrig lyckats finna någon, som kunnat förklara företeelsen. Det troliga är väl, att det rent psykiskt bjuder emot att ödelägga något så dyrbart och kärt som en båt, även om den redan är obrukbar. En god båt innebär ju för fiskaren och sjömannen något så oskattbart, att den för honom nära nog blir ett levande väsen. I sammanhanget kunde anföras, att den båt, med vilken någon "blivit borta", också är oåterkalleligen dömd. Efter olyckan bärgas den visserligen, men en fiskare av gamla stammen kunde aldrig förstås att åter gå till sjöss med den, vore den aldrig så god eller ny. Den var och förblev misstrodd.

Det finns dock undantag från regeln, att en gammal båt överges utan att huggas upp. Detta undantag känner jag blott från Grynge. Där delades båten i trenne delar, vilka dock icke voro likstora. Framkarlen fick framdelen jäms efter "milltuften", mellersta toften, millkarlen stycket jäms efter "baktuften" och bakkarlen resten. Delningen motsvarade alltså båtkarlarnas platser i båten.